

İSMAİLİ FATİMİ ALEVİ DEVLETİ (909-1171)

Cengiz YILDIRIM
Araştırmacı-Yazar
E-posta: yildirimgengiz@hotmail.com
e-posta bilgi@cengizyildirim.net
Cep Tel: +90 533 351 74 60
Ankara/Türkiye

Özet

Fâtımî Devleti 909'da İfrikkiye (Tunus)'de kurulduktan sonra merkezi Kahire'ye taşıyan ve Fas, Cezayir, Libya, Malta, Sicilya, Sardinya, Korsika, Tunus, Mısır, Filistin, Lübnan, Ürdün ve Suriye'de egemenliğini kuran Alevi meşrebinin İsmailî mezhebine bağlı devlettir. Fâtımîler kendilerine verilen Fâtımî adının, Hz. Muhammed'in kızı ve Hz Ali'nin eşi Fatıma Zehra'dan geldiğini iddia etmişlerdir. Bundan ötürü hem kendileri tarafından hem de tarihi literatürde "Fatımi Alevi Devleti" adı kullanılır. Bu mezhep, altıncı imam İmam Cafer Sadık'ın, oğlu İsmail'i nass yoluyla halef tayin ettiğini iddia eder. İsmail, 762 yılında henüz babası hayatta iken vefat edince, sonradan on iki imam (İsnâaşeri) olarak bilinen mezhep, İmam Cafer Sadık'ın ikinci oğlu Musa-i Kâzım'ı yedinci imam olarak kabul etmişti. İşte İsmail taraftarlarıyla on iki imam taraftarlarının ayrıldığı ya da İsmailiyye fırkasının doğuşu burada başlamaktadır. Fâtımîler dönemi boyunca Kahire İslâm dünyasındaki İsmâilî davetin merkezi oldu. Bu davet el-Ezher'de yoğunlaşmıştı. Dârülilim ise dâi'd-duâtın bulunduğu merkezdi. Fâtımî daveti Ezher'de 975 yılında başladı. Bu yılın safer ayında Kadı Ali b. Nu'mân Ezher Camii kütüphanesinde babası Kadı Nu'mân'ın el-İhtişâr adıyla bilinen fıkıh kitabını imlâ ettirdi. Fâtımîlerin Alevi meşrepli halifeleri kuruluşundan yıkılışına kadar genellikle, İsmailî mezhebine dâhil olmayan Müslümanlara karşı büyük derecede tolerans göstermişlerdir. Aynı şekilde Müslüman olmayanlara (yani Yahudiler, Kıptî Hristiyanlar, Suriye ve Filistinli Hristiyanlar ve Malta adası Hristiyanlarına) karşı da genellikle gayet hoşgörülü davranmışlardır. Herkesin inancına hoşgörüle bakılmasına rağmen Fâtımîler dönemi boyunca kadılar İsmâilî mezhebine mensup fakihler arasından seçilmiş ve devletin mezhebinden başka bir mezheple hüküm vermemeleri şart koşulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fatımi, İsmaili, Şii, Alevi, İfrikkiye, Mısır, Kahire.

The Fatimid State is a state affiliated to the Ismaili sect of the Alevi family, which moved its headquarters to Cairo after being founded in Ifriqiyya (Tunisia) in 909 and established its sovereignty in Morocco, Algeria, Libya, Malta, Sicily, Sardinia, Corsica, Tunisia, Egypt, Palestine, Lebanon, Jordan and Syria. The Fatimids were given the Fatimid name, Hazrat. They claimed to be descended from Fatima Zahra, the daughter of Muhammad and the wife of the Prophet Ali. For this reason, the name "Fatimid Alevi State" is used both by them and in historical literature. This sect claims that the sixth imam, Imam Jafar Sadiq, appointed his son Ismail as successor through nass. When Ismail died in 762 while his father was still alive, the sect, later known as the twelve imams (Isnaasheri), accepted Musa-i Kazim, the second son of Imam Jafar Sadiq, as the seventh imam. This is where the supporters of Ismail and the supporters of the twelve imams separated, or the birth of the Ismailiyya faction begins. During the Fatimid period, Cairo became the center of the Ismaili invitation in the Islamic world. This invitation was concentrated in al-Azhar. Darulilim was the center where da'd-duat was located. The Fatimid invitation began in Azhar in 975. In the safer month of this year, Qadi Ali b. Nu'man had his father, Qadi Nu'man, spell the book of fiqh known as al-Magnificar in the library of

the Azhar Mosque. The Alevi legitimate caliphs of the Fatimids generally showed a great degree of tolerance towards Muslims who were not included in the Ismaili sect from their foundation to their downfall. In the same way, they have generally been very tolerant towards non-Muslims (i.e. Jews, Coptic Christians, Syrian and Palestinian Christians, and Maltese island Christians). Although everyone's faith was treated with tolerance, throughout the Fatimid period, the qadis were selected from among the faqihs belonging to the Ismaili sect and it was stipulated that they should not Decry with a sect other than the sect of the state.

Keywords: Keywords: Fatimid, Ismaili, Shia, Alawite, Ifriqiyah, Egypt, Cairo

İsmaili Fırkasının Oluşumu

Bu makalemde Abbasilerin iktidar olmasıyla Ali soyuna yapılan zulümler sonucu bir isyanla doğan ilk İsmaili fırkasını ve ilerleyen süreçte devlete dönüşen İsmaili Fatımi Devleti'ni ele aldım.

Bilindiği üzere Abbasiler gizli propagandalarını Ehlibeyt adına yürütmüş; Eba Müslim önderliğinde Ali taraftarları ve Emevilerden hoşnut olmayan kesimin desteğiyle 750 yılında ihtilal gerçekleştirilmiş bunun sonucu Emeviler yıkılmış Abbasiler iktidara gelmişti.

Abbasiler, Haşimi geçmişlerinden vaz geçip Müslümanların çoğunluğu tarafından meşru hükümdar kabul edilmek için, Sünni İslâm'ı seçtiler. İktidara gelir gelmez, sadık Ehli-Beyt destekleriyle ve kendilerini iktidara getiren devrimci liderlerle bütün bağlarını koparmaya başladılar.

Emevileri yıkılışa götüren Küfe merkezli örgütün başı ve Hz. Muhammed'in veziri olarak bilinen Ebu Seleme 750'de yargısız idam edildi. Kendilerine devlet hediye eden Ebu Müslim, sakıncalı görülerek, 755'de hile ile Irak'ta Rumiye kasabasına davet edildi ve orada boğularak öldürüldü (Yıldırım, 2021: 290-295).

İşte bu süreçte Abbasilere karşı çok sayıda Ali soylu, fırkalar çıktı. Bu fırkalardan biride altıncı imam Cafer-i Sadık'tan sonra yedinci imamın İsmail ve ya oğlu Muhammed olduğunu kabul etmeleriyle, on iki imamdan ayrılan "yedeciler" olarak da adlandırılan İsmaili fırkasıydı

İsmaili fırkası İmam Cafer-i Sadık'ın (öl.765) oğlu İsmail'e nispetle taraftarlarınca oluşturulmuştu. İsmaililer Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye kendisinden sonraki imamlara da verasetle nakletmek üzere Kur'an'ın tevilini ve batını bilgilerini aktardığına, bundan dolayı da imamlarının masum olduğunu inanmaktaydı.

Abbasilerin kendilerine rahatlık vermediği İsmaililer davasını yaymak için yeraltına çekildi ve çok geniş bir coğrafyada siyasî bir partiden ziyade illegal bir örgüt tarzında dailer aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmeye başladı.

İlk İsmali Fırkasının Karmati, Fatımi Olarak İkiye Ayrılması

Abbasi iktidarına karşı yaklaşık 150 yıl gizlilik içinde kod ismi ve şifre sistemiyle çalışan İsmaililer 890'lı yıllarda ortaya çıktı. İsmaili önderlerden Ubeydullah El-Mehdi'nin ıslahatları ve Hamdan ile Abdan'ın merkezi liderliğe karşı gelmesiyle İsmaililik 899'da Fatımiler, Karmatiler olarak iki ayrı gruba ayrıldı (Culaide Cahen, 1990: 205). Bu durum tarihi kaynaklarda İmamet krizi olarak geçer.

Ubeydullah el-Mehdi'nin reformu, ilk İsmaililerin savunduğu döngüsel din tarihi görüşünde önemli değişiklikler yaptı. Şöyleki; Erken dönem İsmaililer için dinin batınında gizli olan hakikatler tek bir batını ve gnostik/irfani düşünce sistemini oluşturmaktaydı. Bu sistem, temelde insanlık tarihi ile ilgili bir devirsel/ döngüsel bakış açısı ve kozmolojiden ibaretti. Ayrıca onlar zaman ve sonsuzluk hakkında Helenistik ve gnostik gibi farklı düşünce okulları ve akımlarından, İslam'dan önceki İbrahimi dinler ve Gulat-ı Şia'nın inançlarından alınmış özel nazariyelere sahiptiler.

Zamanla ilgili bu nazariyeler, hem İsmaililiğin nübüvvet ve insanlığın dini tarihiyle, hem de Kur'an'ın yaratılış ve Ulu'l-Azm peygamberlerin risaletiyle ilişkiliydi. İnsanlığın dini tarihi yedi devirden müteşekkil olup her bir devreyi şeriat getiren bir peygamber başlatmaktaydı. Onlar bu her devirde yeni bir şeriat getiren peygamberlere *natık* adını vermekteydiler. Aslında her devrin şeriatı o devrin *natık*'ının zahiri mesajını yansıtmaktaydı. Tarihin ilk altı devresi, *natık* adı verilen (nutaka) Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed olmak üzere altı Ulu'l-Azm peygamberden ibaretti. Bu *natık*lardan her biri kendi devirlerinin şeriatının batınında gizli olan hakikatleri tevil etmesi için aynı zamanda bir vekile sahiptiler ki İsmaililer bu vekillere vasiy, esas ya da sarmit demekteydiler.

İlk altı devrenin vasileri (evsiya) sırasıyla Sis, Sam, İsmail, Harun (veya Yuşa), Şemunu's-Safa, Ali b. Ebu Talib idi. Her bir devirde, o devrenin vasisinden sonra kendilerine etimma (tekili mutim) adı da verilen yedi imam mevcut olup onların asli görevi kendi devirlerinin şeriatının zahiri ve batını manalarını muhafaza etmektir. Her devrin yedinci imamını bir sonraki devrin *natıkı* makamına yükselirdi ki getirdiği yeni şeriat ile bir önceki devrin *natıkının* şeriatını iptal/nesh ederdi (Ferhad Daftary, 2017: 139-142).

Bu durum sadece tarihin son dönemi olan yedinci devirde farklıydı. Şöyle ki; altıncı devrin yedinci imamı olarak İsmaililerin Mehdi-Kaim Mehdi olarak zuhur edeceğini bekledikleri Muhammed b. İsmail b. Cafer'di. Her ne kadar Muhammed b. İsmail, *natık* ve esas vasitelerini kendisinde birleştiren ve İslâm'ın yasalarını yürürlükten kaldırarak yedinci ve son devri başlatacak son imam olarak görülmüşse de, o yeni bir din getirmeyecekti. Bunun yerine daha önce gelen ilahi mesajlarda gizli olan bütün hakikatlerini açık seçik ortaya koyacak ve böylece dini hükümlere ihtiyaç kalmayacak, Kaim ve *natık*ların sonuncusu olarak dünyayı adaletle yönetmesinin akabinde cismani dünya sona erecekti (Muzaffer Tan, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 39, s. 75-76).

Karmatiler yukardaki bahsedilen öğretiyeye bağlı kalmaya devam ederken, sadık Fatımi İsmaili hizip, dinsel tarihin altıncı devrine yani İslam devrine ilişkin farklı bir kavrayış geliştirdi.

Ubeydullah el-Mehdi imamette sürekliliğe olanak tanımakla İslam devrinde yedi imamdan fazlasına da olanak tanımış oldu.

Karmatiler Hamdan Karmat'ın görevlendirdiği Dai Ebu Sait El-Cennabi önderliğinde 899'da Bahreyn civarında ortaklığa dayalı bir devlet kurmayı başarmıştı. İsmaili Fatımiler'de Karmatiler gibi Abbasi Hilafet merkezinin uzağında yer alan bölgelerde Dailer aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmeye devam ettiler. İmam Caferi Sadık, Kuzey Afrika da yer alan İfrikiye'ye (yani bugünkü Tunus) daha önce İmam Hasan'ın torunlarından olduğu bilinen iki Dai göndermişti.

Örgütün merkezi olarak kullandıkları Suriye'nin Selemiye şehrinde bulunan Ubeydullah El-Mehdi Küfeli olan Ebu Abdullah eş-Şii adlı İsmaili Dai'yi 890 yılında Afrika'ya göndermişti. Ebu Abdullah eş-Şii uzun yolculuklar sonucu 150 yıl önce İfrikiye'ye önceki giden Dailerin hayatta kalan aile bireyleriyle buluştu. Kuzey Afrika'da uzun bir zaman dilimini kapsayan çalışmalarla, Berberilerin Kutama kabilesinin desteğini alarak Fatımi halifeliğinin 910'da kurulmasını sağladı (Eymen Fuâd Seyyid, 2017: 29-37).

902-903 yılında Suriye bölgesinde baş gösteren Karmatiler tehlikesi, Ubeydullah'ın Selemye'den ayrılmasına neden oldu. Karmatî kuvvetleri Selemiye'ye yaklaşınca Ubeydullah buradan kaçmaya karar verdi. Henüz küçük yaşta olan oğlu Ebû'l Kasım ile birlikte bu şehirden ayrıldı. Ubeydullah ile birlikte Ebû Abdullah'ın kardeşi Ebû'l-Abbas, Dâî'd-Duât Feyrûz ve bazı Kutâmeliler de vardı. Ubeydullah Dımaşk (Şam) ve Remle'de kısa bir müddet kaldıktan sonra Fustat'a geçti. 905 yılının başlarına kadar Fustat'ta kaldı. Takibat altında olan İmam, başlangıçta davasının güçlü olduğu Yemen'e gitmek üzere yola çıktı. Fakat Ubeydullah muhtemelen İsmaili dâîsinin son yıllarda Ağlebîlere karşı kazandığı önemli zaferlerin haberlerini alınca yönünü Mağrib'e (Kuzey Afrika) çevirdi. Tüccar kılığında yola çıkan Ubeydullah karşılaştığı bazı zorluklara rağmen, önce Trablus'a oradan da kendisini zor da olsa Sicilmâse'ye kadar attı (L. Massignon, "Karmatiler" İ.A. C. 6, 1990: s. 352). Başlangıçta Ubeydullah'la 188 sorunu olmayan Sicilmâse sahibi Ziyâdetullah'ın durumunu bildiren mektubunu aldıktan sonra Ubeydullah'ı tutuklamıştı.

Ebû Abdullah eş-Şii, Sicilmâse sahibiyle yaptığı görüşmelerden sonuç alamayınca şehre zorla girdi. Duygusal içerikli buluşmadan sonra Ebû Abdullah eş-Şii buluşma haberini Kayrevân'a ilettiler. Haberin Kayrevân'da duyulması büyük bir coşkuyla karşılandı. Ebû Abdullah eş-Şii yanındaki dâîlere: "İşte bu kişi, benim ve sizlerin mevlâsıdır. İşlerinizin sahibi, zamanın imamıdır. Size müjdelediğim, beklenen Mehdî'dir. Şüphesiz ki Allah vadettiği gibi onu ortaya çıkardı..." dedi. Önce İkcân'a uğrayan ve artık sıfatı "Emiru'l-Mü'minin" olan Mehdî'ye dâîler tarafından korunmuş olan mallar kendisine teslim edildi. Buradan hareketle büyük bir tören ve karşılama eşliğinde, Ubeydullah el-Mehdî, 296/ Ağustos 909'da halife ilan edildi. Ubeydullah el-Mehdî 297/ 4 Ocak 910'da Rakkade'ye zaferle girdi ve ilk halifesi sıfatıyla Rakkade'deki saraya yerleşti (İbnu'l-Esir, 2013: 376). Aynı gün Keyrevan'ın ileri gelenleri ve Kütame Berberileri tarafından hükümdar ilan edildi.

Kuzey Afrika'da uzun bir zaman dilimini kapsayan İsmaili mücadelenin başarısı, Sünni Maliki toprağın göbeğinde Fatımi halifeliğinin kurulmasıyla taçlandı. Şiiilerin ilk yüz elli yıllık özlemleri, sonunda bu uzak diyarda gerçekleşmişti. Bu durum özellikle İsmaililer için bir zaferi temsil etmekteydi; çünkü iki yüz yıldan fazla bir süre boyunca Müslüman dünyanın önemli bir bölümünü kontrol edecek yeni Şii halifeliğin başına onların imamları geçmişti. Bu olayla birlikte, erken İsmaililiğin tarihinde "gizli imamlar" ve gizlilik dönemi (devrû's-setr) de son bulmuştu ve bunu, İsmaili imamların açıkça cemaatin başına geçtiği zuhur dönemi (devrû'l-keşs) izledi (İbnu'l-Esîr, 2013: 376).

Alevi Fatımi Devleti'in Kurulması

Fatımi Devleti İfrikkiye'de kurulduktan sonra başkenti İfrikkiye sahilindeki Rakkade yakınlarındaki yarımada da Mehdiye şehrini kurup 920'de burayı başkent yaptı. Fatımiler Ubeydullah el-Mehdi-Billah döneminden itibaren hem dağlık, hem de çok sayıda Sünni devletin olması nedeniyle Kuzey Afrika'da hâkimiyet kurmalarının zor olacağını düşünerek Mısır'a ve daha doğuya yayılmalarının planlarını yapmaya başlamışlardı. Mısır yönünde yayılma planlarını ancak 969'da gerçekleştirebildiler (TDV İslam Ansiklopedisi, C. VI. s.496).

Fatımiler Kahire adında bir şehir kurdular burayı başkent yaptılar. Bundan sonra güçlerinin doruğuna ulaştılar Fas, Cezayir, Libya, Malta, Sicilya, Sardinya, Korsika, Tunus, Mısır, Filistin, Lübnan, Ürdün ve Suriye'de egemenlik kuran, Ali soylu İsmaili Fatımi devleti çok sayıda entelektüel birikimli dailere sahipti.

Hz. Ali'den beri ilk kez Ehl-i Beyt soylu bir İmam büyük bir Alevi devletinin başına geçmişti. Siyasal güç kazanıp yeni doğan İsmaili Fatımi devleti büyük bir İmparatorluğa dönüşmekle, İsmaili imam, aynı zamanda Abbasi hegemonyasına ve İslâm'ın Sünni yorumlarına da meydan okuyacaktı.

Fatımilerin başkent olarak kurduğu Kahire, karmaşık ve hiyerarşik davet örgütlenmesinin karargâhı oldu. Daileri ve sıradan İsmailileri eğitmek için özel öğrenci ve öğretim kurumları kuruldu. Eğitilen Fatımi dönemi İsmaili Dailer aynı zamanda kendi cemaatinin âlimleri ve yazarlarıydı.

Tevil türünden eserler ağırlıkta olmak üzere, zahiri ve batını konuları ele alan İsmaili literatürün klasik metinlerini ürettiler. Bu dönemin Daileri ayırt edici entelektüel gelenekler geliştirdi. Özellikle başta Nasır-ı Hüsrev, Ebu Yakub es-Sicistani ve Hamidüddin el-Kirmani olmak üzere Dailer, İsmaili kelamı, farklı felsefi geleneklerle yoğurup, oldukça karmaşık metafizik düşünce sistemleri oluşturdular (Muhammed Ebû Zehra, 1983: 65-66).

Gerçekten de İsmaili Fatımiler, Alevi-Bâtını İslâm kültürüne ve düşüncesine en kalıcı katkılarını klasik Fatımi döneminde yaptılar. Bu literatürün modern dönemde canlanması, bu dönemin İsmaili Fatımilerinin edebi ve entelektüel mirasının zenginliğine ve çeşitliliğine tanıklık eder. Mısır'da Fatımiler, daha önceki merkezi modellerden yararlanan karmaşık idari ve mali sistemler geliştirdiler.

İsmaili Fatımilerin bir devlet doktrinleri vardı. İsmaili öğretilerinin yayılması ve gelişmesi için Kahire'deki kendi yaptıkları el-Ezher Medresesi'nin yanında bir yüksekokul kurmuşlardı; daha sonra burada bir üniversite doğdu; bugün de burası geleneksel İslâm teolojisinin çok ünlü bir merkezidir.

Abbasi Hilafetinin koruyuculuğunu yapan Sünni Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizamü'l-Mülk işte bu dönemde Mısır'da oluşturulan Alevi-Bâtini teolojisi karşında Sünni teolojisi kurumsallaştırmak için 1067'de Bağdat'ta Nizamiye medreselerini kurdu. Başına da İmam Gazali'yi getirdi.

Fatımilerin kültür ve eğitim faaliyetleri 1004 yılında inşa edilen Darülim'de (Darülhikme) yoğunlaşmıştı. Darülim uzun süre umumi kütüphane olarak görev yaptı. Şüphe yok ki burası o yıllarda İsmaili davetin merkezi idi. Binlerce İsmail Dai buradan aldığı eğitimle çok geniş bir coğrafyada İsmaililiğe davette bulunuyorlardı.

Fatımiler devrinde okutulan başlıca ilimler tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, kelâm, nahiv, lugat, beyân ve edebiyat gibi naklî ilimlerle; felsefe, hendese, astronomi, mûsiki, tıp, kimya, sihir, riyâziyyât, tarih ve coğrafya gibi aklî ilimlerdir (Muhammed Ebû Zehra, 1983: 65).

Fâtımîler'in kütüphaneleri İbn Ebû'l Tayyib'in ifadesiyle tam bir "dünya hârikası" idi. O dönemde İslâm dünyasının hiçbir yerinde Kahire sarayındaki kadar çok kitap yoktu. Bu kütüphane içindeki kitaplar Fatimi Devletinde vezir olarak görev alan Sünni Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin idareyi ele geçirmesinden sonra ilgisizlikten yağmalandı, büyük bir bölümü de Sünni İslam'a aykırılık teşkil ettiği için hamamlarda yakıldı, imha edildi (Eymen Fuad Seyyid, 1992: 2937).

Orta Çağ İslam coğrafyasının her alanında yenilikler yaratan ve 150 yıllık bir süreçte hâkim olduğu bölge halklarını refah içinde yaşatan Fatimi Devleti 11. yüzyılın sonlarında ve 12. yüzyılda bir taraftan Abbasiler ve onlara bağlı Büyük Selçuklu Devleti, bir taraftan Bizans, bir taraftan zaman zaman Fatimilere karşı Selçukluların desteklediği Karmatilerin saldırıları sonucu ve yıllara yayılan kuraklık ve çıkan karışıklıklar neticesi hızlı bir çöküş dönemine girdi.

Fatimi Devleti'nde Vezirler Dönemi

Halife Aziz-Billah'ın 996'da ölümünden sonra Fatimi Devleti eski gücünü yitirmeye başladı. Hilafet mücadeleleri ve ülkenin birçok yerinde çıkan karışıklıklar sonucunda yönetimden kopmalar oldu. Aziz-Billah'ın yerine halife olan oğlu Hâkim-Biemrillah (996-1021)'in tutarsız davranışları halkta hoşnutsuzlukların artmasına yol açtı. Ebû Bekir, Ömer ve Osman gibi sahâbîlere sövülmesini emretti ve sövgü içeren ibarelerin cami, mescid, cadde, sokak ve dükkân kapılarının üzerine yazılmasını istedi. Yargısız infazlar çoğaldı. Sonuçta Halife 1021'de ortadan kayboldu. Bu tarihten itibaren Ali Az-Zahir Billah halife olsa da (1021-1036), el-Mustansır'ın Halife olduğu 1036 yılına kadar sık sık el değiştiren iktidar vezir ve kumandanların kontrolünde kaldı. El-Mustansır (1036-1094) hilafetinin ilk yarısında kontrolü

sağlamaya çalışsa da ikinci yarıda ülkenin her yanında karışıklıklar yaygınlaştı. İfrikıyye Valisi Muiz b. Badis 1051'de Fatimilerle bağlarını koparıp hutbeyi Abbasiler adına okuttu. Abbasilerle, Fatimiler arasında karşılıklı karalama kampanyaları ve kıyasıya bir mücadele yaşanmaya başladı. Abbasiler onların soylarına dil uzatan şecereler yayınladılar (Komisyon, 2007:58)

1060'lı yıllardan başlayan kuraklık ve baş gösteren açlıktan dolayı Mısır çok ciddi bir buhran içine girdi ve bu buhranlı yıllarda değişik etnik unsurlardan oluşan değişik ordu birlikleri arasında daha önce bulunan zayıf bir denge ortadan kayboldu. Kaynakların çok az bulunur hale gelmesi ile bu az bulunur kaynakları kendi ellerine geçirmek için değişik etnik gruplara ait değişik ordu birlikleri arasında yapılan mücadele bir iç savaşa dönüştü. Bu iç savaş Türk asıllılar ile siyahî Afrika asıllı birlikler arasında yapılan çarpışmalar halinde oldu ve Berber asıllı birlikler ise bazen bir tarafı bazen de diğer tarafı tutar olarak göründüler. Türk asıllı birlikler Kahire'nin büyük kısımlarını kendi kontrolleri altına aldılar ve şehri ve bu şehirde yaşayan Fatimi halifesini ellerinde bir rehine olarak tutmaya başladılar. Buna karşılık Berber asıllı ordu birlikleri ve çoğu Sudan'lı olan siyahî Afrikalı birlikler Mısır ülkesine diğer bölgelerinde değişik araziler arasında dolaşarak birbirleri ile mücadele ederek kendi kontrolleri altında araziler oluşturmayı ve bu araziler üzerinde kontrollerini pekiştirmeye başladılar. Böylece sanki devlet merkezinde olan karışıklık yetişmezmiş gibi bu karışıklık Mısır ülkesinin tümüne de yayıldı (Neşet Çağatay, C.VII, Sayı, 63-77)

1072'de bu duruma bir çare arayan Fatimi Halifesi Mûstansir Billah Mısır'ı kurtarmak için gayet cüretli girişim yaparak o zaman Fatimi devletinin kuzey sınır kapısı olan Akka şehri valisi olan Emir Bedr el-Cemâli'yi Kahire'ye çağırdı. Bedr el-Cemâli emri altında bulunan sınır ordusu ile Mısır'ın içine girdi ve bu orduyu kullanarak kısaca bir süre için değişik grup ordu ayaklanmacıların ordularını başarı ile tepeledi. Bu başarısından dolayı ordu komutanı bir asker olan Bedr el-Cemâli'ye o zamana kadar bir sivil idareci tarafından yüklenen Vezir yetkileri de verildi (1074). Bu hem sivil devlet yönetim yetkileri hem de askeri başkomutanlık yetkileri olan Vezirlere Fatimiler Devleti'inde "Vezir-ül-Juyuş" dendi. Böylece Fatimi tarihinde Bedr el-Cemali ile ortaya çıkıp el-Melikül Efdal ve Me'mun el-Betaihi ile devam edecek Vezirler Dönemi (1074-1125) başladı ((Komisyon, 2007,58-59). Bu arada Bedr el-Cemâli Halife el-Mustansır'ı ikna ederek ölümünden sonra büyük oğlu Nizar'ın yerine küçük oğlu Musta'li'nin Halife-İmam makamına gelmesini sağladı. Nizar'ın Halife İmam olmasını isteyenler az değildi. İran İsmailileri ve Hasan Sabbah Nizar'ın imamlığını isteyenler arasındaydı. Bu olaylar üzerine Hasan Sabbah'ın da içinde olduğu Nizar taraftarları Kuzey Afrika'ya sürgün edildiler. Hasan Sabbah Afrika'ya götürülürken yolda Gemi arıza yaptı. Bu kargaşadan yararlanan Hasan Sabbah Afrika yerine Suriye üzerinden İran'a geçmeyi başardı (1081).

Fâtımî Halifesi Mûstansır-Billâh 1094'de öldü. Nizâr ise yakalanıp İskenderiye Hapishanesi'ne kondu ve bir süre sonra da öldürüldü (1095).217 Fakat daha babası Mûstansır-Billâh'ın sağlığında Mısır'a gelen ve Bedr el-Cemâli ile ihtilâfa düşen Hasan Sabbâh'ın şahsında hırslı ve muktedir bir destekçi buldu.

Sonuçta vezirler Fatimi Devleti'nin ömrünü yüz yıl uzatsa da sıkıntılar devam etti. 1160'lı yıllarda Suriye'deki Zengiler Devleti'nden istedikleri yardım dolayısıyla Mısır'a gelen General

Şirkuh ile kısa bir süre için idare edilmelerinden sonra, Fatımi Devleti'ne vezir olmuş kısa süre sonra da ölmüştü. Onun ölümü ile yerine geçen yeğeni Selahaddin Eyyubi tarafından küçük yaşta olan son Fâtımî halifesine Azid'e 1171'de darbe yapıldı ve Fâtımî Devleti'nin idaresi ortadan kaldırılarak yerine Sünni Müslüman olan Eyyubiler hanedanlığı kuruldu (Cengiz Yıldırım, 2021: 314-315).

Fatımiler Devletini Oluşturan Milletler ve Mezhepleri

Fatımiler devrindeki Mısır toplumu Kıptîler'in yanı sıra çok değişik ırklardan oluşmaktaydı. Fâtımîler birçok kavimden yardım görmüştür. Bunların başında Mağribliler, Kutâmeliler, Sanhâceliler ve Sicilya Rumları gelmektedir. Cevher ve Muiz ile beraber Mısır'a gelen bu etnik gruplara Halife Azîz-Billâh döneminde Türkler ve Deylemliler de eklenmiştir. Bedr el-Cemâlî ve ondan sonra gelen vezirler devrinde Ermeniler'in sayısı çoğalmış, Kahire ve çevresindeki nüfusun bir kısmını onlar teşkil etmiştir. Köyler ve Saîd bölgesi halkı ise Mısır'ın asıl yerli ahalisinden oluşmaktaydı. Bu kavimlerin inançları ve mezhepleri Sünnîlik, İsmâîlîlik, İmâmîlik, Hıristiyanlık ve Yahudilik olarak değişmekteydi (Muhammed Ebû Zehra, 1983: 65).

Fatımiler Dönemi Sanat

Fatımiler sanata önem vermişlerdir. Fatımiler sanatı İslâmsanatının müstesna devirlerinden birini temsil eder. Fâtımîler'ce asalet ve âlicenaplıklarının delili olması hedeflenen bu devir eserleri, İslâm sanatının anlayış ve kurallarından farklı birtakım hususiyetlere sahiptir. Fâtımî hükümdarları önemli ve cömert birer sanat hâmisi oldukları kadar, sanatı güçlü bir siyasî araç halinde kullanmasını bilen kişiler olarak da ün yapmışlardır. Özellikle Fâtımî mimarlık sanatı, maddî ve mânevî anlamda yeni memleketleri ve ruhları fethetmeyi gaye edinmiş mücadeleci ve propagandacı bir temayüle sahiptir. Duyguların asaleti, ruhun yüceliği, yüreğin sevecenliği ve âlicenaplığın belirtisi olarak halka yapılacak ihsanlar için mekân teşkil eden sanat eseri binalar aynı zamanda hükümdarların kudret ve itibarının delili olarak da önemlidirler (Oleg Grabar, 1998: 81-87).

Fatımiler Estetik ve mimariye de önem vermişlerdir. Fatımiler dönemi mimari hakkında fikir edinilebilecek en önemli eserler, Kahire surları ile şehir kapılarıdır. Halife Müstansır'ın veziri ve başkumandanı Bedr el-Cemâlî tarafından taştan yaptırılan surların yapımı 1087 ve 1091 arasında dört yıl sürmüştür. Halen ayakta durmakta olan kulelerle takviyeli Bâbünnasr, Bâbülfütûh ve Bâbüzüveyle gibi kapılar Ortaçağ mimarisinin en güzel örnekleri arasındadır. Bunlardan başka Mehdiye ve Mansûriye şehirlerinin surları da önem taşımaktadır.

Fatımiler devrinde küçük sanatlar sahasında ortaya konulan eserler de İslâm sanatı tarihi içinde müstesna bir yere sahiptir. Özellikle Fustat'taki gibi farklı nitelikleri ve geniş üretim güçleriyle dikkat çeken atölyelerin ortaya koydukları yüksek kaliteli kumaşlar, seramikler, cam eserler, metal eşya ve fildişi eserler, bu sanat kollarında bugüne kadar yapılmış en güzel örnekler arasında yer almaktadır (Suat Kemal Yetkin, 1984: 33-37).

Fatımiler, Ehli Beyt sevgisi ve eşitlikçi anlayış ile geldiler. Yaklaşık 250 yıl dediklerine uygun, eğitimde, sanatta, sosyal adalette getirdikleri yeniliklerle İslam coğrafyasında yaşayan halkların öncüleri oldular.

Fatimî Devleti imam-Mustansır- döneminde (1029-1094) İsmaili Fatimi devleti bölünmeye götürecek bir olay yaşandı. Bölünme, İmam-Mustansır Billah kendinden sonra İmam Halife olarak yerine büyük oğlu Nizar yerine, vezir Bedri el-Cemal'in müdahalesiyle Küçük oğlu Mustalî'yi imam tayin etmişti. Nizâr bu duruma isyan ettiyse de yenildi, İskenderiye hapishanesinde 1097 tarihinde öldü (Bernard Lewis, İsmaililer, İA. V/2 s. 1120-1124).

Bu imâmet tartışmasıyla birlikte de Fatimi İsmâîlîlik'te bir kısım İsmailîler Nizâr'ın imâmetini savunmuş ve Mustâ'î'nin imâmetini reddetmişti. İşte bu durum Hasan Sabbah önderliğinde Nizârî İsmaili kolunun oluşmasına sebebiyet verdi.

Sonuç

İslâm tarihçileri Fatimi devleti tarihini ilk ikisi "klasik" olmak üzere üç evreye ayırırlar. Genellikle Kuzey Afrika evresi olarak da adlandırılan ilk evre altmış yıldan biraz fazla 909'da İfrikîye (bugünkü Tunus civarı)'de Fatimi yönetiminin kurulmasından 358/969'da Fatimilerin Mısır'ı fethetmesine ve hanedanlık merkezini 973'te oraya taşımasına kadar sürmüştür. Bu dönemde Fatimiler esas olarak halifeliğin temellerini atmakla ve dayanıklı hale getirmekle meşgul oldular. 973'ten Halife İmam Müstansır'ın 1094'te ölümüne kadar süren 120 yıllık bir dönem kapsayan ikinci evrede Mısır merkezli ve istikrarlı Fatimi halifeliği, ihtişamın ve topraksal genişlemenin doruğuna ulaştı. Üçüncü evrede Halife Müstansır'ın son dönemlerine doğru Mısır ve civarından yaşanan kuraklık ve arkasından yaşanan kaosla birlikte vezirlik döneminin de başlamasına sebebiyet verdi. En son vezir Sünni Selahaddin Eyyubî'nin yaptığı darbe ile birlikte Alevi-İsmaili Fatimi devleti son bulmuş oldu.

Geniş bilgi için "Erken Alevilerin Gizlenen Tarihi" adlı kitabıma. www.cengizyildirim.net den diğer kitaplarıma ve makalelerime de ulaşabilirsiniz. Saygılarımla

KAYNAKÇA

Bernard Lewis, *İsmaililer*, İA. Eskişehir, 1997.

Cengiz Yıldırım, *Erken Alevilerin Gizlenen Tarihi*, İtalik Yayınları, Ankara 2021.

Culaide Cahen, *Doğuşundan Osmalı Deletin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1990.

Ferhat Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri* (çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da Siyasi İtikadi ve Fikhi Mezhepler Tarihi*, (çev. Abdulkadir Şener), Hisar Yayınları, İstanbul, 1983.

Muzaffer Tan, *Erken Dönem İsmaililik ve Temele Görüşleri*, Ekev Akademi Dergisi, Sayı 39, s. 75-76).

Seyyid, Eymen Fuâd, *ed-Devletü'l-Fatimîyye fi Mısr*, (çev. Kasım Ertaş), ŞÜ İlahiyat Fakültesi. Şırnak 2017.

TDV İslam Ansiklopedisi, C. VI. s.496.

Oleg Grabar, *İslam Sanatının Oluşumu*(çev. Nuran Yavuz), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

Suat Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984.

Komisyon, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, MEB Yayınları, Ankara 2007..

Neşet Çağatay, Fatımiler Devletinin Kuruluşu ve Akideleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C.VII, Sayı, 63-77.

Louis Massignon, "Karmatiler" İ.A. C. 6, 1990: s. 352